

Tarsus Roma Hamamı Kazıları

Excavations at the Roman Baths in Tarsus

Işık ADAK-ADIBELLİ

Tarsus'ta "Alttan Geçme" olarak da bilinen Roma Hamamı'na ait kalıntılar, şehrin hemen merkezinde yer almaktadır. Yapının inşa tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Tarsus Donuktaş Tapınağı'nda olduğu gibi, *opus caementicium* tekniğinde yapılmıştır. Tapınağın İ.S. 2. yy. sonlarına tarihlendiğini göz önünde bulundurarak, hamamı da kabaca İ.S. 2-3. yy.'lara tarihlemek mümkündür.

Sözü edilen kalıntıların atıl vaziyetten kurtarılıp kültürel miras olarak geri kazanılabilmesi yönünde Tarsus Müze Müdürlüğü tarafından hazırlanan bir proje, Berdan Tarih ve Kültür Varlıklarını Koruma Vakfı ve Tarsus Belediyesi'nin katkıları ile 2004 yılında uygulamaya konulmuştur. Proje kapsamında plan ve rölevesi çıkarılan hamam büyük ölçüde tahrip edildiği için görünüşü itibari ile gerçek işlevini yansıtmaktan çok uzaktır. Günümüzde binanın sağlam kalan duvarları, doğu-batı doğrultulu büyük (1 nolu duvar) ve onu ortadan kesen güney-kuzey yönlü küçük (2 nolu duvar) duvardan oluşmaktadır (Res. 1). Küçük duvarın üzerinde ise batıya doğru uzanan kubbe kalıntısı mevcuttur. Söz konusu duvarlar, içinde buldukları park alanını 3 ayrı bölgeye ayırmaktadır. 1 nolu duvarın kuzeybatısı ve kubbe altı 1. bölge; kuzeydoğusu 2. bölge; güneyi ise 3. bölge olarak adlandırılmıştır.

Çalışmalarda öncelikli olarak binanın ayakta kalabilmiş tuğla ve Roma betonundan oluşan duvarları yabancı unsurlardan kurtarılmıştır. Böylece ilk etapta kalıntı üzerindeki yabancı ot, ağaç, harç, sıva, boya ve modern beton eklentilerin temizliği yapılmış, açıkta olan park alanının etrafı tel çitle çevrilmiş, ardından sondaj kazısına başlanmıştır. Burada amaç hem yapının zeminine ulaşmak ve şu an sadece kütsel birkaç duvardan oluşan kalıntıya gerçek kimliğini kazandırmak, hem de stratigrafik verilerden yola çıkarak binanın inşa tarihini ve yüzyıllar içerisinde geçirdiği evreleri mümkün olduğunca tespit edebilmektir. Bu doğrultuda ünite sistemi ile yaptığımız kazılarda elde edilen bulguların değerlendirilmesi ise şöyledir:

*Known locally as "Alttan Geçme", literally "passing under", the Roman baths of Tarsus are located in the city centre. Although its construction date is not known, it was built employing the *opus caementicium* technique, as was the Donuktaş temple. As the temple was dated to the late 2nd century, it is possible to date these baths to the 2nd-3rd centuries.*

A project was prepared by the Tarsus Museum Directorate in order to retain these remains as cultural heritage and with the financial support of the Berdan Foundation for the Protection of Historical and Cultural Treasures and support from the Tarsus Municipality, the project was inaugurated in 2004. Within the project framework, the plans were prepared; however, as the structure is in a very poor condition, its appearance does not in any way reflect its function. The only standing walls are the large wall (no. 1) in an east-west direction and the small north-south wall (no. 2) intersecting the large wall in the middle (Fig. 1). The small wall also carries the remains of a dome stretching westward. These walls divide the park area in which they stand into three parts; thus, the area

Res. 1 Tarsus Roma Hamamı güney cephesi (1 nolu duvar)

Fig. 1 Southern facade of the Roman Baths in Tarsus (Wall no. 1)

Res. 2 1 nolu sondaj ve işlikler

Fig. 2 Sounding no. 1 and work-areas

1. Bölge: Bu alanda 2004 ve 2006 yıllarında iki adet sondaj açılmıştır (1 ve 4B nolu açmalar). Sondajların üst katmanlarında oldukça tahrip olmuş duvar ve zemin kalıntıları bulunmuştur. Geç Osmanlı Dönemi'ne tarihlenebilecek kalıntılar, çarşı içinde kalan yapının korunaklı iç mekânlarına inşa edilmiş olan dükkân ve benzeri kullanımlara ait olmalıdır. Kaldırılan bu tabakanın altında ortaya çıkan işlik kalıntıları (Res. 2) ve yoğun küllü toprak bir önceki evrede kazdığımız alanın kullanım amacının değiştiğini göstermektedir ve bu noktadan itibaren -450/-577 cm. arasındaki farklı katmanlardan 4 adet *in situ* fırın kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Fırınlardan çevresinden ele geçen yoğun cam pastası ve cürufu, kırık cam parçaları ve içerisinde cam eriyiklerinin olduğu başka fırın parçaları bunların cam fırınları olduğunu göstermektedir. En alt kotta bulunan 4 nolu fırının bulunduğu tabakadan ele geçen seramik, kandil vb. buluntular, tabakayı 9-10. yy.'lara tarihlememize olanak vermektedir. Bu aynı zamanda hamamda ortaçağ boyunca devam eden cam üretim geleneğinin de başlangıç tarihi olarak kabul edilebilir. Son fırın kalıntısının bulunduğu tabakaların altından -600 cm. derinlikte beton zemin ve yaklaşık 80 cm. kalınlığında dolgu kaldırılmış, -690 cm. derinliğe inildiğinde hamamın sıcaklık bölümündeki havuz zeminine, -785 cm. derinlikte ise hypokaust sisteminin bulunduğu alt yapıya ulaşılmıştır (Res. 5).

2. Bölge: Buradaki ilk çalışmamız 1. nolu sondaj ile 2 nolu bölge arasında sınır kabul ettiğimiz iç kemer açıklığında yapılmıştır. Öncelikli olarak kilit bölümü tahrip olan kemerin tepe noktasına 5 adet çelik gerdirme çubuğu takılmış, alt kısmı ise ahşap ayaklar ile desteklenmiştir. Kazı çalışmalarında ise ilk etapta kireç taşı duvar ve zemin kalıntıları ortaya çıkmıştır. Bu kalıntılar 1. nolu sondajın üst kotlarında belirlediğimiz Geç Osmanlı

to the northwest of the wall no. 1 and under the dome is the Area 1; the area to the northeast is the Area 2; and the area to the south is the Area 3.

In our work, firstly, the remaining brick and Roman concrete walls were cleaned of foreign elements, the weeds, trees, mortar, plaster, paint, and modern concrete on the remains were removed and the open park area was fenced off; then sounding excavations were begun. Our aim was to reach the floor level of the structure in order to identify its stratigraphy, to facilitate its dating and history as well as to reveal its real identity. The finds from the excavations conducted with the unit system are assessed as follows:

Area 1: Two soundings were dug here in 2004 and 2006 (trenches nos. 1 and 4B). In the top layers of the soundings, badly damaged walls and floorings were uncovered. These may belong to shops and other spaces dating from the late Ottoman period, built into the sheltered parts of the structure. When this layer was removed, the remains of work areas emerged (Fig. 2); the earth here contained extensive ash, indicating a change in the function of the area. Starting from this point, four different kilns *in situ* were uncovered from the -450 cm. to the -577 cm. level. The small finds from these kilns included glass paste, glass slag, glass fragments and other kiln wastes containing molten glass clearly showing that these were glassmaking kilns. Potshards, oil lamps etc. recovered from the layer of the fourth kiln at the bottom allowed a date in the 9th-10th centuries to be proposed. This date can also be considered the starting date for the glass production that continued through the Middle Ages in these Roman baths. Under the layer of the last kiln, at -600 cm., a concrete floor and a filling 80 cm. thick were removed; then at the -690 cm. level, the floor of the pool in the caldarium was reached; and at the -785 cm. level, the infrastructure containing the hypocaust was reached (Fig. 5).

Area 2: Our first work here was conducted on the arch span constituting the border between sounding trench no. 1 and Area 2. First of all, five steel tension rods were placed to the top of the arch whose keystone was damaged and the lower parts were supported by timber posts. The first finds from the excavations here included a limestone wall and floor remains. These had the same character as the late Ottoman period level uncovered in sounding no. 1 and contained a mishmash of badly damaged walls. About 150 cm. below these walls, at the -556 cm. level, an opus sectile floor, which we think belonged to a later phase of the baths, was uncovered (Fig. 4). The quite well-preserved flooring continued across the trench and possibly extended into the unexcavated areas

Res. 3 3 nolu bölgede yürütülen sondaj çalışmaları
Fig. 3 Soundings in area no. 3

tabakasında bulunanlarla aynı özelliğe sahip; oldukça karışık ve tahrip olmuş yıkık duvarlardan oluşmaktadır. Duvar kalıntılarının yaklaşık -150 cm. altında, -556 cm. de hamamın bir sonraki evresine ait olduğunu düşündüğümüz, *opus sectile* zemin döşemesi ortaya çıkarılmıştır (Res. 4). Büyük ölçüde korunmuş olan döşeme açmayı tamamen kaplamakta, büyük olasılıkla kuzeyde ve doğuda kazılmayan bölümlerde de devam etmektedir. Siyah, beyaz ve sarı renk mermer parçalarından oluşan *opus sectile*, çeşitli şekillerde geometrik süslemelerden oluşmuştur. Ayrıca açmanın kuzeydoğusunda zeminle aşağı yukarı aynı kotlarda tek sıra halinde, yarım daire formu bir duvar örgüsü ortaya çıkarılmıştır. İçerisindeki toprağı kaldırmak üzere yaptığımız kazı sırasında yaklaşık 250 cm. derinleşilmiş ve bu bölümdeki dolgudan Helenistik, Roma ve çok yoğun İ.S. 4-5. yy.'a tarihlenen pişmiş toprak kap parçaları ele geçmiştir. Bu alandaki çalışmaların son bulunduğu derinlik 1 nolu bölgede ortaya çıkan havuzun alt yapısında (hypokaust) inilen derinlikle aynıdır.

3. Bölge: Kazı alanının en geniş bölgesi olduğu için bu bölümde 3 ayrı sondaj açılmıştır (3, 4A ve 5 nolu sondajlar). Üç sondajın da üst katmanları, 1 ve 2 nolu açmadakine paralel özellikler taşımaktadır. Kaldırılan bu tabakanın altında bina ile bağlantılı kalıntılar belirginleşmeye başlamıştır (Res. 3). Açmanın batı yarısında ise, çöp çukuru tarafından bir kısmı tahrip edilen ana duvar ile bunun güneye uzanan parçasında 150 cm. açıklığa sahip bir giriş ortaya çıkarılmıştır. Hamamın orijinal mimarisine ait olduğunu düşündüğümüz bu kapının batı yöndeki dış yüzeyi tuğla ile kaplıdır. Alan genelinde ise 1. bölgede -600 cm.'de bulunan beton zeminin devamı ortaya çıkarılmıştır. Kuzey-güney yönünde uzanan ve

Res. 4 2 nolu bölge ve *opus sectile* zemin
Fig. 4 Area no. 2 and *opus sectile* flooring

to the north and east. This *opus sectile* floor was formed from black, white and yellow marble pieces placed in geometric compositions. In addition a row of semicircular masonry at about the same level as the floor was unearthed in the northeast of the trench. The excavation here aimed at removing the earth filling in it and went down another 250 cm. and extensive baked clay fragments dating from the Hellenistic, Roman and 4th-5th centuries A.D. were found. The excavations here ended at the same level as the hypocaust of the pool uncovered in Area 1.

Area 3: The largest of the three areas, three soundings (nos. 3, 4A and 5) were dug here. The uppermost strata in all three soundings displayed the same character as were found in trenches nos. 1 and 2. When these layers were removed, the details of the original monument

Res. 5 1 nolu sondajda ortaya çıkan hypokaust sistemi
Fig. 5 Hypocaust system uncovered in sounding no. 1

kapı açıklığına sahip ana duvara bitişik olan bu zemin, hamamın işlevini kaybedip terk edildikten sonraki geç dönem kullanımı için yapılmış olmalıdır. Zeminin üzerinde ise 2 adet tuğla kemer yıkıntısı dikkat çekmektedir. Son olarak 2006 yılında, 3. bölgede kazısına devam ettiğimiz 4 ve 5 nolu açmalarda, 3 nolu açmada ortaya çıkardığımız kalıntı ve buluntularla aynı özelliklere sahip tabakalar ortaya çıkarılmıştır.

Tarsus Roma Hamamı'nda müdürlüğümüz tarafından gerçekleştirilen temizlik ve sondaj çalışmalarında yapının günümüze kadar geçirdiği aşamalar kısmen belirlenmiştir. Özellikle Tarsus'ta şimdiye kadar yapılan kazılarda (Gözlü Kule, Donuktaş, Cumhuriyet Alanı) sadece karışık buluntu gurupları ya da yerleşim katları ile yetersiz bilgiler elde edilirken, burada Ortaçağ ve İslami devirlere ilişkin önemli ipuçlarına ulaşılmıştır. Öte yandan özellikle 9. yy. öncesine ait evreler halen karışıktır. Hamamın işlevini kaybettiği –olasılıkla 5. yy. sonu– dönemden sonra şehrin hem değişen inançları, hem de kötüleşen sosyo-ekonomik şartları sonucu, birçok Geç Roma şehrinde olduğu gibi, hamam kültürü önemini kaybetmiş ve gözden düşmüştür. Bu dönemde şehrin sınırlarının büyük ölçüde daraldığını göz önünde tutarsak, dış mahallelerde kalan yapının önce büyük bir tahribat geçirdiğini –mermer, mozaik gibi kaplama ve süsleme elemanları görüldüğü kadarıyla tamamen sökülmüş ve parçalanmıştır– ve belki de uzun süreli terk edildiğini söyleyebiliriz.

began to emerge (Fig. 3). In the western half of the trench, the main wall, partially damaged by pit garbage dump, and a 150 cm. wide doorway in its south extension were uncovered. The western side of this doorway, which we think belonged to the original construction of the monument, was blocked with bricks. The concrete flooring uncovered at the -600 cm. level in the Area 1 was also uncovered here. This floor, adjoining the main wall with the doorway must have been built for the later phase of use when the baths had lost their function. The collapsed remains belonging to two brick arches lying on this floor are noteworthy. Finally in 2006, in trenches nos. 4 and 5 which we continued excavating, the layers exposed displayed the same properties of trench no. 3 in respect to walls and finds.

The cleaning and sounding excavations conducted at the Roman baths in Tarsus by the Tarsus Museum Directorate have partially identified the history of the structure to date. As at other excavation sites in Tarsus, such as Gözlükule, Donuktaş and the Cumhuriyet Square excavations, only mixed find groups or settlement strata were found, providing insufficient information; however, at the Roman baths, important evidence regarding the Middle Ages and the Islamic period has been obtained. On the other hand the phases predating the 9th century remain shrouded in mist. After the time when the baths had lost their function –possibly at the end of the 5th century– both the change in faith and the worsening socio-economic conditions led to a loss in popularity in the bath culture as has been observed in many Late Roman cities. When we take into account the fact that the city shrank considerably in size during this period, it is possible to claim that this structure, which lies comparably in the outer ring of settlement, underwent great damage first –as is understood from the loss of the facing and decorative elements such as marble facing and mosaics– and perhaps it was abandoned for a long period of time.